

**Česká
literatura
ve francouzských
překladech
(1989–2020)**

**La littérature
tchèque
et ses traductions
en français
(1989–2020)**

Xavier Galmiche
Lenka Pokorná Korytarová
Tomáš Kubíček

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Galmiche, Xavier, 1963-

Česká literatura ve francouzských překladech (1989-2020) = La littérature tchèque et ses traductions en français (1989-2020) / Xavier Galmiche, Lenka Pokorná Korytarová, Tomáš Kubíček ; překlad do francouzštiny Eurydice Antolin. -- 1. vydání. -- Brno : Moravská zemská knihovna v Brně, 2021. -- 487 stran. -- (Česká literatura v překladech ; sv. 2)

Souběžný francouzský text, anglické resumé

Obsahuje bibliografie, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-7051-307-1 (vázáno)

* 821.162.3 * 811.133.1'25 * 655.4/.5 * 82.07 * (100=133.1) * (048.8:082) * (01)

– 1989-2020

– česká literatura

– překlady do francouzštiny -- od 1989

– vydávání a distribuce knih -- francouzsky mluvící země -- od 1989

– interpretace a přijetí literárního díla -- francouzsky mluvící země -- od 1989

– kolektivní monografie

– bibliografie

821.162.3.09 - Česká literatura (o ní) [11]

01 - Bibliografie. Katalogy [12]

Publikace byla financována z prostředků Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) DG18P02OVV036
Česká literatura ve světě a světová literatura v Čechách v letech 1989–2020.

Lektorovali:

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

doc. PhDr. Eva Voldřichová Beránková, Ph.D.

Vydala Moravská zemská knihovna v Brně, Brno 2021

1. vydání

© Moravská zemská knihovna v Brně

© Xavier Galmiche, Lenka Pokorná Korytarová, Tomáš Kubíček

ISBN 978-80-7051-307-1

Obsah

TOMÁŠ KUBÍČEK

Úvodem 7

Introduction 12

XAVIER GALMICHE

Čeští spisovatelé ve francouzských překladech
z let 1989–2020: Zvdlá mučenka? 18

Les écrivains tchèques traduits en français
de 1989 à 2020 : la passiflore fanée ? 62

Úvodem

Tomáš Kubíček

Do konce 19. století byl pro českou kulturu přirozený rámec národní. Česká díla měla být poměřována především jinými českými díly či prospěchem „české myšlenky“. Například na snahy romantiků o transfer ze světové literatury bylo pohlíženo polemicky břitce. Byl-li Karel Hynek Mácha označován za kosmopolitu, nemělo v žádném případě jít o uznání přesahu a významu jeho díla. Hanlivost tohoto označení zesílily polemiky s májovci. Spory mezi ruchovci a lumírovci se také otáčely na čepu konfliktu o povahu národní literatury. Jazykový princip definice národa, o nějž se opřelo národní obrození, zde nacházel svoji vulgarizaci a současně poukazoval na své limity. Ne náhodou se na pozadí zápasů o definici povahy české kultury (má být nacionální, či internacionální?) odehrává první kapitola nejdůležitějšího příběhu české sebereflexe v moderních dějinách – kapitola, kterou napsal Hubert Gordon Schauer ve svém slavném článku *Naše dvě otázky*.¹ V něm formuloval směrem k české společnosti provokativní dotaz, zda má vůbec český národ právo na samostatnou existenci. Argumentem (jak sám Schauer proponoval), o nějž se má případná kladná odpověď opřít, je sebevědomá, jedinečná, a přitom v mezinárodním kontextu patrná a pro něj přínosná kultura. Spor o povahu české kultury a literatury tak stojí v samém počátku definování českého národa. Píše-li Albert Pražák v roce 1912 v článku *Přípravy k Schulzově, Hálkově a Nerudově „Poesii světové“*: „Kosmopolitismus, tolik kaceřovaný, vítězí za smíru starých i mladých a projevuje se prací. Kdekdo se vrhá do ciziny, bourá čínskou zeď, otvírá okna do Evropy,“² jde spíše jen o krátkodobý klid zbraní a víc o zbožné přání nežli o přepis reálné situace v české společnosti.

Schauerova otázka je od okamžiku, kdy byla formulována, až do dnešních dnů jednou z primárních otázek české národní identity, českého sebeurčení. O její diachronní analýzu, tedy o analýzu argumentů, reakcí a polemik, které průběžně vzbuzovala, by bylo možné se opřít při psaní dějin českého národa i státu. A jejich součástí by byly nejenom pojmy *česká otázka*, *malý národ*, *protektorát*, *most mezi Východem a Západem*, *se Sovětským svazem na věčné časy*, *střední Evropa*, *NATO*, *Evropská unie*

¹ Srov. SCHAUER, Hubert Gordon. Naše dvě otázky. *Čas*, 1886, **1**(1), s. 1–4.

² PRAŽÁK, Albert. Přípravy k Schulzově, Hálkově a Nerudově „Poesii světové“. *Listy filologické*, 1912, **39**(3/4), s. 263.

a další – jednou z jejich klíčových kapitol by byl i vztah české kultury ke kultuře francouzské. Vztah, který v průběhu 20. století často přerůstal z čistě kulturní povahy do kontextu společenského a politického. Stačí ostatně opět jen namátkou uvést několik výrazných dějinných momentů, jakými jsou české legie, pařížská mírová konference a československo-francouzská spolupráce při formulování společných cílů a pomoci při jejich prosazení, smlouva francouzsko-československá z roku 1924, francouzská vojenská mise v první republice, mnichovská dohoda, časopis *Svědectví*, *Únos Západu* otištěný ve 27. čísle pařížského *Le Débat* z roku 1983, Mitterandova pražská snídane 9. prosince 1988, Milan Kundera a další.

Je více než přirozené, že francouzská kultura hrála svoji roli nejenom v potřebě české kultury vystoupit z rakousko-uherského stínu, a tedy i ze stínu německé kultury, ale že i vzhledem k inspiracím, které českému umění v průběhu 19. století poskytovala, představovala jeden z důležitých směrů české orientace v oněch klíčových okamžicích debat o nacionální či internacionální povaze české kultury. A mělo tomu tak být i ve století dvacátém. Ostatně nejenom pro politiku platil výrok prvorepublikového ministra zahraničí Edvarda Beneše, který pronesl v souvislosti s rozhovory o poválečném uspořádání nově vzniklého státu, že vnitřní politika Československa bude určována zahraniční politikou více než kde jinde. I česká literatura měla být v období dvacátých a třicátých let 20. století stejně významně napájena ze zahraničních zdrojů, což jí koneckonců umožnilo vystoupit z národního kontextu a stát se součástí světové literatury (v důsledku to též znamenalo posílení národního sebe

S nepřiměřeně větším úsilím se pokoušela i česká literatura, literatura malého národa, proniknout do kontextu národa francouzského a vnést český prvek do obrazu světové literatury z pohledu Paříže. S jak velkým úspěchem a v jakých souvislostech od roku 1989, to je jeden z obrazů, které nabízí studie, kterou pro toto vydání bibliografie překladů české literatury do francouzštiny připravil snad nejrenomovanější francouzský bohemista současnosti profesor Xavier Galmiche, který o české literatuře nejenom přednáší na sorbonnské univerzitě, ale také ji překládá a ve své domovině propaguje. Ostatně to, že se stal nositelem ceny Premia Bohemica za rok 2020, není náhodou. Jeho čtení dějin vydávání české literatury ve Francii je dobrodružné, poučné a pro našince je i možností sebereflexe. Každopádně je pak dokladem mimořádné znalosti obou kontextů – a tedy výrazem onoho přístupu, který v případě transferu zkušeností mezi dvěma literaturami rozpoznali jako nutnou podmínku jak Vítězslav Nezval, tak Jindřich Hořejší.

Přehled děl, která mají svůj autorský původ v českém literárním prostoru (máme tím na mysli prostor, jehož definice se opírá o teritoriální, nikoliv jazykové vymezení národní literatury), dokládá, že v období po roce 1989 vyšlo ve francouzštině 2 206 titulů. Přesto přetrvává pocit, že česká literatura není na francouzské scéně zastoupena adekvátně. Částečně je to dáno tím, že velký podíl na těchto vydáních mají autoři, které považujeme za součást klasické, a tedy minulé literatury (Karel Čapek, Jaroslav Hašek, Bohumil Hrabal), nezanedbatelnou množinu v těchto číslech tvoří stále znovu vydávané romány Milana Kundery ve vázaných i brožovaných edicích, u některých autorů si nejsme jisti, do jakého autorského okruhu vlastně patří (to se týká nejenom Milana Kundery, ale například i ve Francii populárního Petra Síse, jenž žije od počátku osmdesátých let ve Spojených státech amerických, či česko-francouzského Patrika Ouředníka, který od roku 1984 žije ve Francii). Řadu mimořádně úspěšných autorů s ohledem na jejich stabilní pozici ve francouzském literárním prostředí či v edičních plánech nejvýznamnějších francouzských nakladatelských domů jsme si z naší literatury odsunuli sami (Franz Kafka, Robert Musil, Erich Maria Rilke, Hermann Ungar, Max Brod a další).

Přesto je dobrou zprávou, že se v posledních letech zájem o současnou českou literaturu ve Francii zvyšuje. Což je výsledek soustavné práce francouzských bohemistů a překladatelů – ti nejsou jen pasivními diváky v této hře o zvýznamnění českého prvku ve francouzské světové literatuře, jsou jeho nejdůležitějšími hrdiny. Svoji roli tu sehrává jak soustavná práce Českého literárního centra, sekce Moravské zemské knihovny, grantová podpora překladů ze strany Ministerstva kultury České republiky, která se v posledních letech významně navýšila, tak i probuzená pozornost francouzských nakladatelů. Výsledkem je například zvýšený zájem francouzských čtenářů o Michala Ajvaze, jenž za román *Druhé město* obdržel v roce 2016 významnou francouzskou cenu Utopiales, či soustavný zájem o Jáchyma Topola – což svědčí

o tom, že francouzští čtenáři si chtějí vybírat i to náročnější z české literatury. Podporu českého státu získávají přitom nejenom překlady současné české literatury, ale i díla, která umožňují doplnit kontinuální obraz vývoje české literatury především ve 20. století. To je pro další rozvoj bohemistických pracovišť (a nejenom jich) na francouzských univerzitách mimořádně důležité. Přestože v celkových číslech, která dokumentuje naše bibliografie, jde jen o šedesát položek, není to podpora bez významu. Právě díky ní se mohou francouzskému publiku představit náročnější, komerčně málo vděčné tituly, které však přinášejí do rozpravy o podobě světové kultury ony důležité

Introduction

Tomáš Kubíček

Jusqu'à la fin du XIXe siècle, la culture tchèque s'est spontanément inscrite dans un cadre national. Les œuvres tchèques se mesuraient avant tout à l'aune des autres œuvres tchèques ou à leur bénéfice pour la *pensée* tchèque. Les aspirations des romantiques à opérer un transfert depuis la littérature étrangère, par exemple, furent perçues comme une pointe polémique. Si Karel Hynek Mácha fut taxé de cosmopolitisme, ce n'était là en aucun cas une reconnaissance de l'amplitude et la prédominance de son œuvre. C'est le caractère insultant de ce qualificatif qui renforça la polémique avec les auteurs du courant littéraire de Mai (*májovci*). La querelle entre les auteurs des courants Ruch (*ruchovci*) et Lumír (*lumírovci*) tournait aussi autour de l'axe conflictuel concernant la nature de la littérature tchèque. Le principe de définition de la nation par la langue, sur lequel s'appuyait l'éveil national, trouva là sa vulgarisation et, en même temps, montrait ses limites. Ce n'est pas un hasard si en arrière-plan des luttes autour de l'essence de la culture tchèque (doit-elle être nationale ou internationale ?) s'est joué le premier chapitre du moment le plus importante d'introspection de l'histoire moderne tchèque, chapitre écrit par Hubert Gordon Schauer avec son célèbre article *Nos deux questions*.⁵ Il formulait dans cet article, à l'adresse de la société tchèque, la question provocatrice du droit même à une existence indépendante pour la nation tchèque. L'argument (ainsi que Schauer lui-même le proposait) sur lequel devait s'appuyer une éventuelle réponse affirmative en était une culture sûre d'elle et singulière tout autant que perceptible dans un contexte international auquel elle devait apporter quelque chose. Les différends sur le caractère de la culture et de la littérature tchèques se situent ainsi à l'origine de la définition de la nation tchèque. Si Albert Pražák écrit en 1912, dans son article *Préparations à la « poésie mondiale » de Schulz, Hálek et Neruda* : « Le cosmopolitisme, tant décrié comme hérétique, est victorieux par sa conciliation de l'ancien et du nouveau et se manifeste par le travail. Tout un chacun se précipite vers l'étranger, démolit la muraille de Chine, ouvre les fenêtres sur l'Europe »⁶, il en va plus d'un

cessez-le feu de courte

Le besoin de confrontation à l'étranger et d'inspiration par l'étranger s'accroît particulièrement durant la période des avant-gardes. C'est-à-dire à l'époque où la controverse entre les tenants du cosmopolitisme et ceux du nationalisme était presque entièrement dépassée (encore qu'il s'agisse là d'une des rivières souterraines les plus enfouies de la société tchèque, toujours prête à remonter à la surface et à tracer ses méandres entre les rives d'un bienveillant patriotisme accueillant d'un côté et d'un nationalisme crispé, chauvin et xénophobe de l'autre). Car l'une des pierres d'angle des avant-gardes était devenu l'internationalisme. Et qu'eût été l'avant-garde tchèque sans le vibrant baiser de l'avant-garde française ? Combien importants furent, pour la culture tchèque de l'entre-deux-guerres, l'unanimité française et le groupe surréaliste parisien, représentant l'image d'une littérature mondiale à laquelle la littérature tchèque souhaitait se relier ! L'influence d'intellectuels catholiques français tels que Henri Bremond ou Léon Bloy sur la littérature catholique moderne tchèque en plein éveil est tout autant indiscutable.

Le soin et l'attention portés à la traduction par les maisons d'éditions de cette époque témoignent du fait que la société tchèque moderne avait pris conscience du rôle qu'elle jouait pour sa propre littérature. C'est justement sous la première République qu'émerge la tradition de la traduction comme art noble en même temps que les débats concernant la nature de la traduction. À titre de témoignage, nous pouvons nous référer à l'enquête du périodique *Kmen* dont les données furent rassemblées par Julius Fučík en 1928. En arrière-plan du savoir-faire en matière de traduction de la littérature française s'y trouve formulée l'une des tendances marquantes qui débouchera sur les débats d'époque concernant la théorie de la traduction, ce qui culminera plus tard sous forme de l'éminent apport à la science des théories de la traduction que représente le structuralisme tchèque avec les travaux de Jiří Levý (*Umění překladau* [L'art de la traduction], 1963). Cette tendance s'efforce de mettre en avant l'argument selon lequel, pour garantir une traduction, quelque chose de plus que la seule connaissance profonde des langues et cultures source et cible est nécessaire. Ce « quelque chose de plus » est désigné sous le terme d'esprit, ce qui n'est qu'une apparente métaphore, et le traducteur est dès lors considéré comme un artiste ou un génie (suivant la terminologie de ce temps, qui réf

Notre aperçu des œuvres dont les auteurs ont leur origine dans l'espace littéraire tchèque (nous entendons ici un espace défini par le territoire et non par les limites linguistiques) atteste du fait que depuis 1989 ont paru en français quelque 2206 titres. Le sentiment que la littérature tchèque n'est pas représentée de façon adéquate sur la scène littéraire française persiste pourtant. C'est en partie dû à la quantité importante d'auteurs que nous considérons comme des classiques et qui ne font donc pas partie de la littérature contemporaine (Karel Čapek, Jaroslav Hašek, Bohumil Hrabal), en partie aux incessantes rééditions des romans de Milan Kundera que ce soit en grand format ou format poche, mais aussi au fait que nous ne savons pas dans quelle catégorie d'auteurs classer certains d'entre eux (ce qui est le cas non seulement pour Milan Kundera, mais aussi pour Petr Šís, très populaire en France et qui vit depuis le début des années 1980 aux Etats-Unis d'Amérique, ou encore le Tchéco-français Patrick Ouředník installé en France depuis 1984). Quant à bon nombre d'auteurs ayant un succès extraordinaire en France, au vu de la stabilité de leur position dans le milieu littéraire ou les plans éditoriaux des maisons françaises les plus célèbres - (Franz Kafka, Robert Musil, Erich Maria Rilke, Hermann Ungar, Max Brod, etc.), les Tchèques les avaient d'eux-mêmes exclus de leur espace culturel.

Reste néanmoins la bonne nouvelle de l'intérêt croissant pour la littérature contemporaine tchèque en France. Ceci est la conséquence du travail opiniâtre des spécialistes du tchèque et des traducteurs français. Ils ne sont pas seulement les spectateurs passifs d'un jeu ayant pour but de rendre signifiant l'élément tchèque dans la littérature étrangère en France, ils en sont les héros principaux. Le travail constant du Centre littéraire tchèque, section de la Bibliothèque Morave, les subventions de soutien à la traduction du Ministère de la Culture de la République Tchèque qui, ces dernières années, ont augmenté de façon significative ainsi que l'attention éveillée des éditeurs français ont joué leurs rôles. La conséquence en est, par exemple, l'intérêt grandissant des lecteurs français pour Michal Ajvaz, qui a obtenu en 2016 pour le roman *L'autre île* le prestigieux prix des Utopiales en France ou encore un intérêt suivi pour Jáchym Topol. Ceci témoigne du fait que les lecteurs français veulent choisir ce que la littérature tchèque a de plus exigeant. Ce ne sont pas seulement les traductions de la littérature contemporaine tchèque qui bénéficient du soutien de l'État tchèque, mais tout autant les œuvres qui contribuent à compléter l'image du développement de la littérature tchèque dans sa continuité, particulièrement au XXe siècle. Pour le développement à venir de la recherche sur la culture tchèque dans les universités françaises, mais pas seulement, c'est d'une importance capitale. Bien que sur l'ensemble des chiffres documentés par notre bibliographie il ne ressorte qu'une soixantaine d'entrées subventionnées, un tel soutien est loin d'être insignifiant. C'est justement grâce à cet appui que le public français peut se voir présenter des titres plus exigeants, moins faciles sur le plan commercial et qui

apportent pourtant aux discussions sur la littérature mondiale quelque chose de tchèque, non seulement en ce qui concerne les thématiques, mais aussi la poétique et l'esthétique. Concrètement, sur les 60 titres subventionnés qui ont paru en langue française, quatre ont été publiés par des maisons d'édition suisses, un en Belgique et un autre en Israël. Sur l'ensemble de la littérature tchèque publiée en traduction française durant la période observée, les subventions ministérielles tchèques représentent seulement 2,75% des titres.

Ce n'est pas en pays tchèque que se forme le goût pour la culture tchèque, mais en France. Le soutien de l'État tchèque ne doit donc pas viser seulement des titres donnés, mais aussi toutes les activités menant à leurs publications, les lieux de travaux sur la culture tchèque, les traducteurs français et la vie littéraire qui module en France les courants et les manifestations d'intérêt. Par-dessus tout, il se doit d'être constant. Car, en somme, son intermédiaire permet certes au public français de se tenir informé sur l'état actuel de la littérature tchèque, mais il pérennise en outre au sein de la culture française la présence et l'intelligibilité du regard tchèque sur la réalité.

Čeští spisovatelé ve francouzských překladech z let 1989–2020: Zvadlá mučenka?

Xavier Galmiche

Obsah

Recepce a paradoxy	19
I Otázka korpusu (kvantitativní přístup)	21
<i>Texty českých spisovatelů (původem z českých zemí) „přeložené do francouzštiny (a psané francouzsky)“</i>	21
<i>Statistiky: Bylo nás pět – Čapek, Hašek, Havel, Hrabal, Kundera</i>	22
<i>Dvě statistické zvláštnosti</i>	24
<i>Síťovitý překlad a optický klam</i>	24
<i>Frankofonní síť? Kanadský hapax, belgické a švýcarské ohnisko</i>	25
II Recepce překladu v rámci asymetrických vztahů (historická perspektiva)	26
<i>Evropa a překlad</i>	26
<i>Mezi folklorem a historií (19. století)</i>	27
<i>Dokumentární překlad a politizovaná recepce (1848–1989)</i>	28
<i>Vstříc vzájemné lhostejnosti? (21. století)</i>	30
III Nakladatelský svět ve službách českého písemnictví kolem roku 2000: rozvrácený biotop (nakladatelství, autoři, překladatelé, „utrakvisté“, „autopřekladatelé“)	33
<i>Proměny nakladatelského prostředí a rozvoj překladu</i>	33
<i>Autoři (klasici, „moderní klasici“, novi a novissimi)</i>	36
<i>Nakladatelské „útulky“</i>	41
<i>„Literatura pro děti a mládež“</i>	42
<i>Filozofie (a humanitní vědy), spiritualita</i>	43
<i>Pluralita identit (germanoslavica, judaica a romaica)</i>	44
<i>Divadlo</i>	46
<i>Poezie, umění, bibliofilie</i>	46
<i>Překladatelé: z nouze ctnost?</i>	50
<i>„Profesionální“ překladatelé? Malá prosopografie</i>	50
<i>Sami, nebo ve dvou: „utrakvisté“ praví a nepraví, „autopřekladatelé“</i>	55
Místo závěru: „Jako králíci pobláznění strachem z polapení“	59

Recepce a paradoxy

Švýcarský žurnalista a spisovatel William Ritter (1867–1955) patří k osobitým frankofonním zprostředkovatelům kultur zemí střední Evropy, zejména české a slovenské. Frankofonní publikum seznámil s velkým množstvím jejich tvůrců – sochařů, hudebníků a v menší míře též spisovatelů. Po druhé světové válce, ve věku osmdesáti let, podnikl svou poslední cestu do země, již měl od své první návštěvy v roce 1888 možnost poznat v mnohých proměnách. V zápiscích z cest psaných po návratu do Švýcarska Ritter Praze věnoval následující řádky:

„Pro nás, kteří jsme si tolik oblíbili tento lid a zamilovali si, co nejlepšího nám nabízel, pramení jeho největší svůdnost právě ve všech těch nespojitostech, zhuštěných na jediný bod celého území a sloučených tak, že z města Prahy vytvářejí druh velké nevidané květiny, jež se jako slunečnice vždy otáčí ke svému zdroji; složitější nežli

o literární hledisko) ve frankofonních zemích postupně získali. K vystoupení ze šera nad kraji východně od Německa nebyla tato kultura v Evropě národů, jejichž kontury a lomy se v 19. století rýsovaly, zdánlivě nijak zvlášť předurčena. Prosadila se však měrou, jakou svou relativní geopolitickou váhu zcela předčila. Myšlenka, že „malá“ česká kultura měla „svou velikost“, se na konci 19. století vžila a zajistila jí kapitál sympatie, který působil po celé 20. století.

Doba, která nás zde zajímá (tedy období od roku 1989 po dnešní dny), se nesla ve znamení procesu opačného, ovšem neméně paradoxního. Toto období se jevílo nesmírně slibné: pád Berlínské zdi, „návrat“ středoevropských zemí do Evropy, dlouhý proces integrace do Evropské unie, který byl pro Českou republiku završen v roce 2004, atmosféra uvolnění a všeobecného zájmu – zdálo se, že to vše automaticky nahrává vzájemnému povědomí a zpřístupnění neznámých literatur veřejnosti. „Mučenka“ české kultury, znovuobjevená v „komplikované“ symbióze s kulturami jinými, zejména německou a židovskou, se jevila jako svůdná i vytoužená. Překlady některých textů, připomínajících tuto dávnou koexistenci (viz oddíl Pluralita identit, s. 44–46), mimochodem zaznamenaly očekávaný úspěch. Tyto příznivé roky však vyústily v období prudkého ochladnutí, jež bylo zvláště citelné po připojení České republiky k Evropské unii. Jako by po svatbě s tak početnou rodinou osudně následovala ztráta zamilovanosti. Je česká literatura „mučenkou zvadlou“? K nalezení odpovědi na tuto otázku se pokusím postihnout hlavní

pouze texty „spisovatelů“, zatímco díla jiných „autorů“ (monografií, děl z oblasti humanitních věd) byla až na výjimky ponechána stranou – ovšem kromě případů, kdy se na titulu autorsky podílel spisovatel.¹⁴ Přestože se zde omezujeme pouze na komentář titulů přeložených z češtiny (zohlednit tituly přeložené z němčiny by vyžadovalo studii mnohem obsáhlejší), toto druhé kritérium je obzvlášť podstatné: bere totiž v potaz reflexi pohyblivého a množného charakteru identity, jež je v posledních desetiletích koncipována spíše než pojmy etnolingvistickými pojmy teritoriálními („areálovými“). Toto hledisko, jež odmítá jednotlivci přisoudit determinaci jedinou národností a jediným jazykem, získalo v rámci historiografie zemí střední Evropy výsadní postavení. Dějepisectví tak bylo nuceno navrátit se k dlouho potlačovanému tématu multikulturality.¹⁵ Ze své pozice pak v dané společnosti vedlo – pohybem, který se historicky shodoval se změnami vyvolanými rokem 1989 – ke znovunavázání vztahu s koncepcí jistě složitější, ale zato hlubší, realističtější a koneckonců i přívětivější co do přináležitosti jednotlivců ke skupinám, společenstvím a národům. Takováto koncepce vyžaduje vytvoření bibliografických nástrojů, k jakým patří i tato příručka, tedy nástrojů subtilnějších, rozšířených na korpusy mnohem obsáhlejší, jejichž ovládání předpokládá větší odbornost. Stojí to však za námahu.

Statistiky: Bylo nás pět – Čapek, Hašek, Havel, Hrabal, Kundera

Analýza oddílu Statistiky, připojen

předsudek, podle něhož překlad ve Francii zaujímal marginální místo, a relativizuje myšlenku, že měl po dlouhou dobu špatnou pověst. Tato publikace vede čtenáře ke komparaci statistických údajů, avšak především do výkladu vnáší historicitu, jež umožňuje interpretovat data shromážděná v bibliografiích. Jde totiž o práci ukotvenou v sociálních dějinách psané tvorby a autorů (ať už se jedná o básníky a romanopisce, ale též o esejisty, žurnalisty, filozofy, historiky a další) a současně v tendenci sledující rozpouštění národních specifik nakladatelských trhů na konci 20. století ve prospěch globalizace. Tato kniha tak výrazně usnadňuje kontextualizaci údajů o šíření děl českých spisovatelů, jež předkládaná bibliografie přináší.

Dvě statistické zvláštnosti

Sítovitý překlad a optický klam

O úspěšných nakladatelských odvětvích bude pojednáno níže (viz oddíl Nakladatelské „útulky“, s. 41–50). Jedním z nich je „literatura pro děti a mládež“, která má v rámci statistik zvláštní postavení. Už zběžným nahlédnutím do bibliografie je možné zaznamenat její důležitost co do kvantity. V oblasti překladu se vyznačuje tím, co lze nazvat sítovitým uspořádáním: redaktoři²² mají často za úkol shromáždit texty z různých oblastí (například pohádky a legendy všech zemí), dát je přeložit do angličtiny nebo němčiny a následně je znovu přeložit do dalších jazyků, přičemž jedním z nich je francouzština (texty pro

Zdá se, že se ve švýcarských nakladatelstvích dostalo Čechům usazeným ve frankofonních kantonech skutečně novátorských publikací. Příkladem jsou Katia Krivanek (č. 201) a Marcela Salivarová-Bideau (č. 1 362) u L'Age d'Homme (v Lausanne) nebo André Ourednik u téhož nakladatelství (č. 985) i u La Baconnière (v Ženevě) (č. 2 006). Jde mimo jiné o nakladatelství, která se věnují novým vydáním klasiků (viz níže). Myriam Prongué (1960–2019), švýcarská bohemistka a polonistka, přeložila barvitě a s vervou Váchalův *Krvavý román*.⁴⁰ Nakladatelství Zoé (v Ženevě) se ujalo nových vydání klasiků (viz níže) a také jednoho z mála textů vyprávějících příběh o „návratu do domoviny“ Němky původem z Čech (Erica Pedretti, č. 782) nebo svazku Joëla Jakubce,⁴¹ otce editora holanovské antologie publikované v *Revue des Belles-Lettres* (Lausanne, č. 167).

II Recepce překladu v rámci asymetrických vztahů (historická perspektiva)

Evropa a překlad

Evropská kultura nabyla soudržnosti prostřednictvím překladu.⁴² Sám Milan Kundera považuje překladatele za „pokorné stavitele Evropy, Západu“.⁴³ Tento přínos byl ovšem uznán v nestejně míře. Je zřejmé, že zájem jedné jazykové skupiny o překlad (v obou směrech) stojí v opačném poměru k její geopolitické váze a ke stabilitě jejích vlastních reprezentačních orgánů (stát, region, komunita). Asymetrie v

objevují památky z doby, kdy bloudili s jeleny a labutěmi z Dunaje.⁵¹ Na základě jisté podivnosti, již Quinet v těchto textech zaznamenal, dospívá až k následující formulaci svéráznosti „Bohémů“: „[...] tento malý izolovaný národ sám je v dějinách veselou Cikánkou obklopenou vážným kruhem germánských kmenů.“⁵² Tato mlhavá vize částečně vychází z dvojznačnosti pojmu označujícího české země, tedy „Bohème“, a slov odvozených „bohème“ (Čech), „bohémien“ (Cikán).⁵³ Zároveň tato vize upevňuje stereotyp čarovné krajiny, jejíž obraz shrnul René de Chateaubriand v *Pamětech ze záhrobí* slovy: „Čechy byly považovány za zemi čarodějnů.“⁵⁴ Domnívám se, že obraz zvláštnosti, ba dokonce jisté podivnosti v receptci české kultury přetrval (v průběhu 20. století například objevem „jiné“ avantgardy, patrný je dodnes v některých nakladatelských „útulcích“ – viz níže). Mezitím se však tento obraz rozrostl o dimenzi mnohem běžnější, navazující na historický osud národa koncipovaného podle romantického modelu.

Dokumentární překlad a politizovaná recepce (1848–1989)

V průběhu 19. století a současně v míře, jakou národní obrození získalo na síle a vřelosti, se prosazuje obraz zcela jiný. Jde o obraz udatného národa se vznešenou minulostí, jemuž jsou však upírána jeho práva a jenž je ponížován svými sousedy. Tato mučednická perspektiva je šířená prvními velkými historiky a slavisty (Louis L

nakladatelství Gallimard) navíc dokládá, že čeština se zde umísťuje zřetelně lépe, totiž jako devátá v řadě.⁵⁹ Tyto postřehy upozorňují – v rámci „geopolitiky překladač“⁶⁰ – na nadhodnotu, již lze nepochybně vysvětlit intenzitou „intelektuální recepce“. Vztah k české literatuře byl silně ovlivněn ideologickými afinitami. Byl ustaven již v meziválečném období díky výjimečné pozici demokratického Československa v rámci střední Evropy (jinak řízené autokraty). Do šedesátých let byl tento vztah posilován vlivem mezikomunistického přátelství, následně přetrvával naopak prostřednictvím „uznání nepovoleného literárního transferu“ (podzemní literatura, šířená samizdatem a/nebo exilovými nakladatelstvími), jež převažovalo v sedmdesátých a osmdesátých letech.⁶¹ Jedním z faktorů vysvětlujících obecný úbytek překladů z češtiny ve dvacátém století tak může být zmizení jistého nadhodnocení, které bylo v průběhu minulého století udržováno politicky motivovanými sympatiemi.

Vstříc vzájemné lhostejnosti? (21. století)

Přibližně od roku 2010 je v módě obracet se na amerického filozofa Francise Fukuyamu s výtkou, že vsadil na „konec dějin“ po skončení studené války.⁶² Od té doby se totiž objevily katastrofy ještě větší – ekologické a sanitární, ale také klasicky politické: tradiční formy sociální smlouvy coby dědictví moderní doby jsou v samém jádru západního světa otřeseny nevídanými aberacemi (neliberální demokracie apod.), které posiluje univer

pocitu sdílení společné kultury. Změna názvu země (velký počet Francouzů mluvící o Československu i třicet let po jeho zničení) tomu beze sporu napomohla (česká literatura zde trpí nedostatkem známosti, jakou po rozpadu Jugoslávie zažila literatura chorvatská, slovinská a makedonská).

Jedním z příkladů, které se tomuto procesu vzpírají, je, zdá se, způsob, jakým bylo přistupováno ke „kauze Kundera“. Její dopady byly nešťastnou shodou okolností citelné v letech, které ve Francii předcházely vydání díla velkého spisovatele v edici Pléiade. Jde přitom o poctu skutečně významnou, neboť nejprestižnější edice nejprestižnějšího nakladatele Gallimarda se žijícím autorům otevírá pouze výjimečně. Zatímco diskuse v České republice byly „zuřivé“,⁶⁷ ve francouzských denících i týdenících vycházelo množství článků, jež se tuto temnou kauzu pokoušely osvětlit. V časopisech se pak objevovaly petice a obrany autora z per jeho přátel intelektuálů a žurnalistů,⁶⁸ které jako by tlumily možnost veřejného skandálu. Diskuse taky nikdy nepronikla k audiovizuálním médiím a Francie, jejíž davy se hrnuly na film *Das Leben der Anderen* Florianu Henckela von Donnersmarck o Stasi, nevzala Kunderův delikt na vědomí, pokud byl spáchán, stejně jako nevzala na vědomí urážku, pokud delikt spáchán nebyl. Po člancích v *Respektu* z roku 2008 a monografii Jana Nováka z roku 2020⁶⁹ pak kauza poskytla příležitost k racionálním úvahám na stránkách publikací čtených elitami,⁷⁰ tedy téměř nikdy v tribunách schopných oslovit širší publikum. Anne Dastakian,

redukuje na Karla Čapka se 4 reedicemi a dvěma novými tituly⁷⁷ a na tři tituly, které svědčí o existenci česky mluvící komunity působící ve Švýcarsku (viz výše). Výsledek je to slabý a lze jej nepochybně alespoň z části přičíst skutečnosti, že se toto nakladatelství během války v Jugoslávii v devadesátých letech u části čtenářů zdiskreditovalo svou podporou ortodoxního aktivismu a válečtíivosti „velkého Srbska“. Zmíňme též nakladatelství Syrtes, založené v roce 1999, které se prezentuje jako „průzkumník nesmírného slovanského světa, jeho literárního a myšlenkového bohatství“⁷⁸ a jež vyčlenilo prostor, byť malý, „novým“ českým autorům⁷⁹. Důvěru přitom vkládá do své „dvorní překladatelky“ Christine Laferrière.

Tato tři nakladatelství se stala předzvěstí pozoruhodné diverzifikace nakladatelského odvětví, k níž došlo v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let a pro níž „překlad představoval strategii v rámci velmi konkurenčního trhu a způsob akumulace symbolického kapitálu: takový je případ Actes Sud, Métailié, Liana Lévi, La Différence, Verdier, Jacqueline Chambon, Maren Sell, Philippe Picquier“.⁸⁰ Některá z těchto nakladatelství se tak vskutku stala spojenci českých autorů. Jde zejména o nakladatelství La Différence (založené v roce 1976)⁸¹ a – v příznivých devadesátých letech, někdy i v období po roce 2000 – o následující nakladatelství řazená podle důležitosti co do počtu titulů: nakladatelství L'Aube (založené v roce 1987),⁸² L'Esprit des pén

<

jeho hlavních latinských textů.¹⁰⁴ Také *Kytice* K. J. Erbena se poprvé těší úplnému a dvojjazyčnému vydání, i když jeho ediční rámec je prakticky „mimo prodej“ (dvě akademická vydání¹⁰⁵ a jedna bibliofilská edice č. 2 164). Tyto těžko prodejné tituly jsou v principu recipovány akademickým publikem, které přirozeně cílí na vzácné textové zdroje.

Bilance je mnohem kontrastnější v oblasti „moderních klasiků“, tedy v případě autorů náležejících ke „kánonu české literatury“,¹⁰⁶ který francouzské publikum směle ignoruje. Tyto publikace se kromě akademiků obracejí na kultivované čtenáře. Zvláštní kategorii tvoří čeští básníci napojení (skutečně či domněle) na surrealistické hnutí, silně ukotvené ve frankofilii avantgard první poloviny 20. století, stejně jako na umělecké počiny na surrealismus navazující. Tato skutečnost pak vysvětluje časté reedice Vítězslava Nezvala¹⁰⁷ a Vladimíra Holana (do této kategorie lze zařadit i dílo Richarda Weinera, i když jde o jinou avantgardu, jiná napojení – konkrétně na Le Grand Jeu – a o recepci, jež je prakticky umožněna díky překladům Eriky Abrams). Dobře míněné pokusy jako překlad *Svatého Xaviera* Jakuba Arbesa (č. 1 071) a *Rekviem*, „menší valdštejnské trilogie“ Jaroslava Durycha (č. 883), které vydalo nakladatelství L'Harmattan (zaměřené na univerzitní publikace na náklady autora), nevedly k uznání jejich autorů.¹⁰⁸ Obecně tak jde o činnost velmi riskantní, zvlášť v zásadní technické otázce distribuce v knihkupectvích, na kterou šíření prostřednictvím *eBooks* (proza-t

nečekanému úspěchu románů Oty Pavla.¹¹⁷ Cesta k trvalému úspěchu vždy spočívá ve spolupráci velkého editora připraveného následovat autora, angažovanosti pořadatele edice, kvalitních překladatelů, a také politické aktuálnosti podporující ohlas v médiích. Nejlepším příkladem je Hrabalův úspěch v osmdesátých a devadesátých letech – navzdory autorovým kvalitám totiž nebyl nijak zaručen. U malého publika zasvěcených byl sice nepochybně podnícen úspěchem filmových adaptací Jiřího Menzela. Především však vděčil míře zapojení nakladatelství Robert Laffont a zejména již zmíněné Zofie Bobowicz, která dokázala kolem zásadních autorů vytvořit efekt módy a současně využít vlny zájmu o země opouštějící sovětský blok na konci osmdesátých let.

Pro porozumění vrtkavosti úspěchu českých autorů u frankofonního publika je tato chronologie zásadní. I když jejich díla nebyla mezi bestsellery, mnozí významní spisovatelé Československa získali své čtenáře právě na sklonku století, kdy nejprve těžili ze zpolitizovaného zájmu před rokem 1989 a následně z euforie otevřenosti, typické pro devadesátá léta. Takový byl zejména případ autorů jako Josef Škvorecký,¹¹⁸ ale i mnohých dalších, jejichž úspěch byl co do počtu přeložených knih skromnější: Ludvík Vaculík,¹¹⁹ Jan Trefulka,¹²⁰ Pavel Kohout,¹²¹ či také Jiří Mucha,¹²² Ivan Klíma,¹²³ Avigdor Dagan / Viktor Fischl¹²⁴ nebo Libuše Moníková překládaná z němčiny.¹²⁵

Tato bilance je naopak nemilosrdná ke generaci, která se pros

se svou dopisovatelkou „mezi Seinou a Vltavou“, č. 1 768) je více známá ve Francii než v České republice.¹³⁴

V tomto období výrazně upadajícího zájmu o českou literaturu přece jen přetrvává malá skupina oblastí, které se těší poměrně intenzivní činnosti, a dokonce jistému zanícení. Zaměřím se na pět z nich, které řadím podle přibližně klesajícího ekonomického zájmu – „literatura pro děti a mládež“; filozofie a humanitní vědy; díla vycházející z „plurality identit“ (komunity německé, židovské a romské); divadlo; umění, poezie, bibliofilie.

„Literatura pro děti a mládež“

Tato oblast je jednou ze stálíc české edice – ne kvůli úspěchu slavného *Krtečka* (populárnějšího v jiných evropských zemích než ve Francii),¹³⁵ jako spíše díky skutečné francouzsko-české spolupráci. Ve Francii se na tomto renomé podílel především Paul Faucher (1898–1967), který během průzkumu pedagogických reforem v zemích střední Evropy poznal Františka Bakule¹³⁶ a jeho spolupracovníci Lídu (Ludmilu) Durdíkovou, která se v roce 1933 stala jeho ženou.¹³⁷ Společně pak u velkého nakladatelství Flammarion založili velmi úspěšnou edici Otec Bobek. V prvních desetiletích své činnosti se tento podnik vyznačoval velkým sociálním a výchovným ideálem a stejně výjimečnou grafickou kvalitou. V biotopu vydávání dětských knih inspirovaných filozofií, dovolávající se Rousseaua, Pestalozziho, Fröbela, Munariho, ale možná i pedagogiky Komenského, tento ideál podnítil českou orientaci, která s odvahou př

zdá se, vedeno touhou dokumentovat stav romské komunity. Jde o Šmausův román (č. 1 487) a příběh pro mládež Ivony Březinové, „knihu, která s taktem a humorem pojednává o odlišnostech“.¹⁵⁷

Divadlo

Dramatické texty jsou dalším z nakladatelských „útulků“. Ten má často k dispozici oddané nakladatelské domy napojené na instituce financující propagaci zahraničního repertoáru (v našem případě nakladatelství Théâtrales, Maison Antoine Vitez). Jde o sektor, v němž lze veřejnou podporu kultury, příznačnou pro francouzské instituce, pocítit nejvíce – prostřednictvím financování poskytovaného ministerstvem kultury, ale také díky Centre national du livre, dále regionálním ředitelstvím kultury, či dokonce díky městským kulturním oddělením. Posvěcení úspěchem Václava Havla (14 zde uvedených titulů obsahuje divadelní hry, z toho dvě nově přeložené),¹⁵⁸ který nahradil několik málo známých a dříve hraných dramatiků jako Josef Topol nebo Pavel Kohout, se zde prosazují autoři divadla mravů: Daniela Fischerová,¹⁵⁹ Michal Lázňovský,¹⁶⁰ Antonín Přidal,¹⁶¹ Roman Sikora,¹⁶² a zejména Petr Zelenka.¹⁶³ Posledně jmenovaný se stal skutečnou módou, ovšem stále se nedočkal vydání, jaké by zasluhoval.¹⁶⁴

Poezie, umění, bibliofilie

Poezie jakožto prestižní (pro svou estetickou kvalitu) a zároveň marginální žánr (komerčně téměř bezvýznamný) odráží uvedené rys

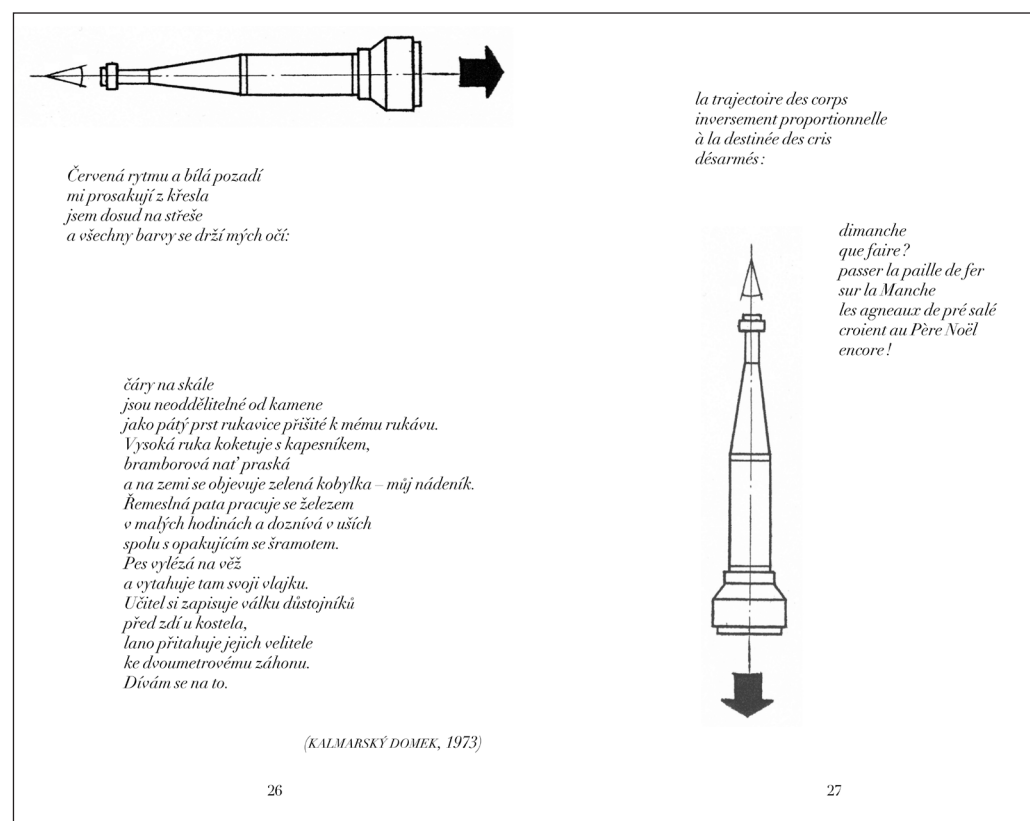
překladačem historika umění Jindřicha Chalupeckého a iniciátorem experimentálního nakladatelství Le Céphalophore entêté (č. 1 491). Samostatnou syntézu by si zasloužila oblast art brut, jejíž dosti početné příležitostné překlady, roztroušené v katalogích výstav,¹⁹¹ do této bibliografie zařazeny nejsou. Francouzské verze původně česky psaných textů se objevují ve zvláštním sektoru věnovaném bibliofilii a umělecké knize, který je co do řemeslné a/nebo umělecké realizace záležitostí elitní a z hlediska distribuce minoritní. Často jde o svazky vícejazyčné (vedle sebe stojící verze česká, německá, anglická a/nebo francouzská), vydávané tak trochu všude, často na místech zcela nepravděpodobných, klasickým nakladatelským centřem vzdálených.¹⁹² Tyto knihy, psané na okraj textů o umění¹⁹³ či textů poetických (Jan Skácel, č. 1 546), mohou tvořit jediné vydání některých spisovatelů neprávem opomíjených překladateli¹⁹⁴ nebo publikacemi v podobě knih umělců-exulantů ve frankofonních zemích.¹⁹⁵

Překladatelé: z nouze ctnost?

Kromě malého množství vyšlapaných pěšinek (výše uvedený „klub pěti“) je tedy každé vydání českého textu přeloženého do francouzštiny malým úspěchem, za kterým vždy alespoň zčásti stojí nadšení a neoblomnost překladatele/překladatelky.¹⁹⁶

„dvojazyčné“ sbírky *L'Effet miroir* dvojice Nicole Espagnol a Alain Joubert, sbírky, která vznikla na základě *Neilustrací* Romana Erbeny (č. 1 369). V „dopisu předmluvě“ tvůrci osvětlují jejich překladatelskou „zkušenost“, jež je servilnímu sémantickému překladu velmi vzdálena,

„[zkušenost] mající rozptýlit frustraci, kterou jsme cítili před těmito básněmi, jejichž význam nám zcela unikal, když slova před naším pohledem prchala jako králíci pobláznění strachem z polapení. Rozhodli jsme se tak tvé básně ‚přeložit‘ opticky, opírajíce se o kresby, které je doprovázejí, a současně o to, co napovídá *vizuální zvůčnost* slov, co tato slova evokovala *naším uším*, stejně jako naším očím [...] cvičení [které] nám konečně umožnilo číst to, co bylo od té chvíle vyjádřeno v tvé knížce, *samozřejmě bez tvého vědomí!*“²⁴⁶

Dráha těl
nepřímo úměrná
směru odzbrojených
výkřiků:

*Le rouge du rythme et le blanc du fond
suintent de ma chaise
je suis encore sur le toit
et toutes les couleurs s'accrochent à mes yeux :*

neděle
co dělat?
parkety brousit
na La Manchi
beránci ze slániska
ještě věří
na spasení!

*les lignes du rocher
sont indissociables de la pierre
comme le cinquième doigt d'un gant cousu à ma manche.
Une main élancée flirte avec un mouchoir
un tubercule de pomme de terre craque
et une sauterelle verte apparaît sur le sol – ma travailleuse journalière.
Le talon artisanal travaille le fer
dans une petite horloge et se répercute dans les oreilles
ainsi qu'un grésillement répétitif.
Le chien grimpe sur la tour
il y hisse son drape*

Les écrivains tchèques traduits en français de 1989 à 2020 : la passiflore fanée ?

Xavier Galmiche

Sommaire

Réception et paradoxes	63
I La question du corpus (approche quantitative)	65
<i>Les textes des écrivains tchèques (et des Pays tchèques)</i>	
« traduits (et rédigés) en français »	65
<i>Statistiques : le « club des cinq » - Čapek, Hašek, Havel, Hrabal, Kundera</i>	66
<i>Deux singularités statistiques</i>	68
<i>Traduction réticulaire et illusion d'optique</i>	68
<i>Réseau francophone ? Un apax canadien, foyers belge et helvétique</i>	70
II La réception traductionnelle dans des relations asymétriques (perspective historique)	71
<i>L'Europe et la traduction</i>	71
<i>Entre folklore et histoire (XIXe siècle)</i>	72
<i>Traduction documentaire et réception politisée (1848-1989)</i>	73
<i>Vers l'indifférence mutuelle ? (XXIe siècle)</i>	75
III Le monde éditorial au service des écrits tchèques autour de 2000 : un biotope fragilisé (maisons d'édition, auteurs, traducteurs, « ambidextres » et « autotraducteurs »)	78
<i>Les mutations du milieu éditorial et l'essor de la traduction</i>	78
<i>Auteurs (classiques, « classiques modernes », novi</i>	

